

УДК 347.463 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2023.6>**О. Сафончик,**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАДАННЯ ПОСЛУГ З ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПАСАЖИРІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Вступ. Правовідносини в галузі здійснення перевезення пасажирів транспортними засобами та відповідальності сторін договору перевезення пасажирів транспортними засобами у разі порушення умов та зобов'язань за договором перевезення пасажирів транспортними засобами, виникають із законів: Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [10; 11] та транспортних статутів і кодексів, при цьому в окремих нормах зазначених нормативних правових актів є розбіжності, що створює труднощі у правозастосовній діяльності.

Перевезення пасажирів є специфічною сферою цивільно-правового регулювання. Це зумовлено рядом чинників, які обумовлені специфікою саме діяльності транспорту, за допомогою якого здійснюється перевезення.

Саме ця специфіка зумовлює існування значного масиву нормативно-правових актів, які покликані забезпечити урегульованість правовідносин у сфері перевезень пасажирів [5; 6].

Перевезення пасажирів транспортом здійснюється на приватних засадах, виходячи з принципів свободи волі сторін, свободи укладання договорів перевезення пасажирів і формування їх умов, але з урахуван-

ням імперативів безпеки, особливо в сучасних реаліях воєнного стану.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження різних аспектів перевезення пасажирів транспортними засобами висвітлювались у наукових та фахових працях: С. Б. Булеци, І. О. Безлюдько, О. О. Гайдуліна, В. К. Гіжевського, А. С. Галкіна, Г. М. Грабовської, С. Д. Гринько, В. І. Давидової, Е. Ф. Демського, Л. В. Діденко, Р. С. Кундрика, І. С. Лукасевич-Куртник, Г. В. Самойленка, Р. Б. Сірка, Ф. П. Шульженка, О. В. Дзери, І. С. Канзафарової, В. В. Луця, Є. О. Харитонова, О. І. Харитонів, Я. М. Шевченко, Р. Б. Шишки та інших.

Метою статті є аналіз актуальних теоретичних та практичних проблем надання послуг з перевезення пасажирів за законодавством України в умовах воєнного стану, на підставі системного узагальнення чинного національного законодавства та юридичної практики.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до частини першої статті 908 ЦК України: «перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти здійснюється за договором перевезення» [10; 11]. Тобто, залежно від об'єкта перевезення законодавець виділяє: «перевезення вантажу, паса-

жирів, багажу, пошти». Відповідно, перевезення пасажирів можна визначити як перевезення, яке здійснюється транспортними засобами.

Цивільно-правовий договір перевезення пасажирів транспортними засобами, як основний засіб правового регулювання перевезень, має певну специфіку, обумовлену видом транспорту.

Зазначається, що підставою для виникнення зобов'язальних відносин по перевезенню пасажирів виступає відповідний договір перевезення. З огляду на те, що договір перевезення пасажирів транспортними засобами є цивільно-правовим договором на нього в повній мірі поширюються норми ЦК України.

Договірні зобов'язання, що випливають з договору перевезення пасажирів транспортом, належать до групи договорів про надання послуг з перевезення.

По-перше, договір перевезення транспортом є договором про надання послуг перевезення, тобто послуг з переміщення пасажирів та багажу.

По-друге, цей договір є двостороннім. Залежно від об'єкту перевезення, другою стороною договору перевезення може бути відправник або пасажир.

Істотною умовою договору перевезення транспортними засобами є предмет. У широкому розумінні предметом договору є все те, що повинно бути здійснено під час його виконання. У більш вузькому розумінні предмет договору – це дії, що є визначальними для даного договірного типу та дозволяють відрізнити його від інших договорів.

Безперечно, для договору перевезення пасажирів транспортом такими діями (і безумовно предметом договору) є дії перевізника, спрямовані на перевезення пасажирів з пункту відправлення до пункту призначення.

Тому, безумовно, до істотних умов договору перевезення слід віднести

всі умови, що характеризують саме перевезення.

Сучасне транспортне законодавство України зазнало великих змін та підстав для рекодифікації як цивільного законодавства так і транспортного в умовах виникнення на території України пандемії «COVID 19» та введенні на території України воєнного стану у зв'язку із повномасштабним вторгненням 24 лютого 2022 року на територію Української держави військових формувань РФ. Особливу увагу звернуто на здійснення в Україні перевезень пасажирів повітряним транспортом у сучасних умовах [7].

У наукових колах зазначається, що слід враховувати: «що повномасштабна війна є потужним фактором всебічного впливу на авіаційні перевезення, оскільки безпека польотів є основним показником авіаційної галузі, а війна негативно вплинула на авіаційні перевезення та конкурентоспроможність національних суб'єктів авіаційних перевезень в Україні, оскільки ОЦВС (Об'єднана цивільно-військова система організації повітряного руху) України згідно з вимогами ПК України та положення про використання повітряного простору України вжило термінових заходів щодо закриття повітряного простору України для цивільних користувачів повітряного простору» [2, с. 530–533]. Наразі повітряний простір України для цивільних авіаперевезень залишається закритим. Надання послуг з обслуговування повітряного руху та робота всіх аеропортів України призупинені. Так само, було обмежено й робота морських портів у зв'язку із знаходженням в акваторії Чорного моря, військових човнів країни агресора, що становить реальну загрозу для здійснення перевезень морськими шляхами. Зокрема, на сьогодні, послуги з перевезення морським транспортом надаються у портах Одеської області у м. Ізмаїл та у м. Рені. У зв'язку із зазначеним, відбулось велике навантаження на

надання послуг з перевезення пасажирів іншими видами транспортних засобів (автомобілями, автобусами, річковими суднами, залізничним транспортом).

Наслідки вторгнення Росії в Україну для світової авіаційної галузі поширюються далеко за межі закриття повітряного простору над зоною конфлікту. Українські авіакомпанії зазнали великих збитків. На сьогодні, з кінця 2023 року, окремі українські авіакомпанії знову розпочали свою діяльність щодо надання послуг з перевезення повітряним транспортом, однак не територією України, а територією країн ЄС та інших країн, безпечними повітряними шляхами.

Зважаючи на зазначене вище, виникають актуальні питання визначення впливу сучасних реалій на цивільно-правову відповідальність за договорами перевезення пасажирів транспортними засобами. Звертається увага, що науковий аналіз проблем цивільно-правової відповідальності належить до поширених найбільш дискусійних питань у науці цивільного права. Вчення про цивільно-правову відповідальність характеризується безліччю визначень поняття «цивільно-правова відповідальність», суттєвих його ознак, які дозволяють відокремити юридичну (у тому числі цивільно-правову) відповідальність від моральної, економічної та інших її складових.

Договір є тією категорією, що використовується в усіх без виключення сферах економіки, а також соціального та культурного життя. Договір як юридична категорія використовується в багатьох галузях права, а не є лише цивільно-правовою категорією.

Досягнення згоди сторін договору перевезення пасажирів транспортними засобами щодо укладення і змісту договору відбувається завдяки вчиненню ними дій, які у сукупності й породжують таке явище, як договір. Як закріплено у положен-

нях ЦК України: «договір є укладеним з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти договір, відповіді про прийняття цієї пропозиції, а у разі невиконання сторонами договору умов договору та зобов'язань за цим договором, або неналежного виконання вказаних умов та зобов'язань, останні підлягають притягненню до цивільно-правової відповідальності» [12; 13].

Умовами цивільно-правової відповідальності є: «протиправність поведінки правопорушника (поведінка, яка порушує норму права незалежно від того, знав чи не знав правопорушник про неправомірність такої поведінки); наявність негативних наслідків у особи, суб'єктивне право якої було порушено (школа); причинний зв'язок між поведінкою правопорушника та негативними наслідками; вина правопорушника» [12].

Як би не намагалися сторони договору максимально чітко виконувати свої зобов'язання, у реальному житті все ж відбуваються події, на які вони вплинути не в силах. Для таких випадків передбачені цілком законні застереження, що допомагають пом'якшити або уникнути відповідальності за невиконання відповідних домовленостей.

У сучасності актуальними прикладами пом'якшення або уникнення відповідальності за неналежне виконання або невиконання договорів перевезення пасажирів транспортними засобами є випадки, коли сторони звільняються від відповідальності за часткове або повне невиконання договору перевезення, яке стало наслідком обставин непереборної сили, у тому числі будь-яких подій надзвичайного і невідворотного характеру (у останні роки, до таких обставин належать розповсюдження пандемії COVID-19 та введення воєнного стану), і рішень органів державної влади за умови, що ці обставини безпосередньо вплинули на виконання умов укладеного договору.

У цьому разі термін дії договору продовжується на час дії зазначених обставин. До таких обставин належать події, настання яких у більшості випадків неможливо передбачити, а їх наслідкам неможливо запобігти ніякими зусиллями. Саме нездоланність є визначальною ознакою такого роду подій. Наприклад: в умовах сьогодення, під час військових бойових дій, застосування агресорами протиповітряних ракетних комплексів, з метою пошкодження або знищення повітряних суден, тощо.

Для визначення відповідальності сторін і джерела відшкодування матеріального збитку проводиться в установленому порядку комісійне розслідування. Сторона, яка не в змозі виконати свої договірні зобов'язання у зв'язку з настанням обставин непереборної сили, негайно повідомляє іншу сторону про це.

Перевезення пасажирів та багажу повітряними транспортними засобами на сьогодні є договірним правовідносинами, які врегульовані нормами цивільного та транспортного законодавства України, зокрема, статті 908, 910 ЦК України, стаття 98 ПК України. За загальним правилом, «у разі порушення умов договору перевезення (наприклад, затримка або скасування рейсу) авіаперевізником, виникає цивільно-правова відповідальність».

Як правило, «випадки звільнення від відповідальності пов'язані із обставинами, які не залежать від волі сторін договору перевезення пасажирів повітряними транспортними засобами, а саме: форс-мажорних обставин, кліматичних умов, ряду природних чинників, зокрема таких як тиск, а також бойових дій».

Так, відповідно до положень частини першої статті 922 ЦК України: «за затримку у відправленні транспортних засобів, які перевозять пасажирів, або запізнення у прибутті таких транспортних засобів до пункту призначення, перевізник спла-

чує пасажирові компенсацію (штраф) у розмірі, встановленому за домовленістю сторін, транспортними кодексами (статутами), якщо перевізник не доведе, що вказані порушення сталися внаслідок непереборної сили (стихійного лиха, бойових дій, тощо), усунення несправності транспортного засобу, що загрожувала життю або здоров'ю пасажирів, або інших обставин, що не залежали від перевізника» [11].

Таким чином, норми зазначеної статті передбачають підстави звільнення перевізника від цивільно-правової відповідальності, при умові доведення, що порушення вчиненні за обставин «непереборної сили».

Відповідно до пунктів 1, 3 розділу XV «Правил повітряних перевезень пасажирів і багажу»: «перевізник може затримати або скасувати рейс як з комерційних причин, так і з причин, які не залежать від нього, а у разі дії надзвичайних обставин перевізник має право без повідомлення пасажирів скасувати чи затримати рейс або анулювати раніше підтверджене бронювання» [5; 6].

Певні випадки звільнення перевізників, які здійснюють перевезення пасажирів повітряними судами, від відповідальності за порушення або неналежне, чи не виконання умов договорів перевезення пасажирів повітряними судами, у тому числі за завдання пасажирів шкоди, містяться й у міжнародних нормативно-правових актах, якими врегульовано міжнародні перевезення повітряним транспортом. Так, згідно до положень статті 19 Монреальської конвенції: «перевізник несе відповідальність за шкоду, заподіяну внаслідок затримки у повітряному перевезенні пасажирів, багажу або вантажу. Однак перевізник не несе відповідальності за шкоду, заподіяну внаслідок затримки, якщо доведе, що він, його службовці та агенти вжили всіх заходів, які могли б бути необхідними для того, щоб уникнути шкоди, або що

для нього чи для них було неможливо вжити таких заходів».

Таким чином, висвітлена вище стаття містить відповідні посилання та правила стосовно можливості звільнення перевізника повітряним транспортом від здійснення відшкодування шкоди при наявності встановлених умов, при цьому у статті не вживаються терміни такі як «надзвичайні обставини» або «непереборна сила» [4].

У положеннях пункту 1 частини першої статті 263 ЦК України та частини другої статті 218 ГК України міститься визначення поняття непереборна сила, зокрема: «під непереборною силою розуміється надзвичайна або невідворотна за даних умов подія» [3].

У окремих джерелах зазначається: «що з'ясування сутності поняття «непереборна сила» вимагає врахування певних моментів, зокрема: зовнішнього – для діяльності суб'єктів (надзвичайні обставини бойові дії) і внутрішнього – шкода, заподіюється не діями цієї надзвичайної зовнішньої події безпосередньо, а діяльністю особи (причинний зв'язок необхідний), яка потрапила під вплив такої події, через що і сталося заподіяння шкоди» [9, с. 50–54]. До того ж підкреслюється, що «кваліфікаційними ознаками поняття «непереборна сила» є надзвичайність і невідворотність за певних умов» [11].

Поняття «надзвичайні обставини» також містяться у Правилах перевезення на різних видах транспорту. Загалом у відповідності до визначень висвітлених у цих Правилах, під надзвичайними обставинами розуміються «обставини, які призводять до тривалої затримки або скасування одного або більше рейсів, навіть якщо відповідним перевізником було вжито всіх розумних заходів, щоб запобігти затримкам або скасуванням».

Як висвітлюється у науковій літературі, з визначень поняття надзвичайні обставини, впливає, що «його однією з обов'язкових ознак є невід-

воротність, при цьому акцентується у вага на тому, що у такому разі сторона зобов'язання вжила всіх розумних заходів, але не могла уникнути настання таких обставин, а отже, законодавче розуміння поняття надзвичайні обставини тотожне поняттю непереборна сила, оскільки їх сутність розкривається за допомогою однакових ознак, а саме: надзвичайність та невідворотність» [3; 1; 11].

Разом з тим, при укладенні договору сторони цього договору не завжди можуть завчасно передбачити та впевнено знати, як зміняться обставини під час дії договору. Виконання умов договору пов'язано з ризиком настання непередбачених обставин, які призведуть до певних правових наслідків, а також до унеможливлення виконання умов договору в повному обсязі у зв'язку з тим, що обставини суттєво змінилися.

Може існувати багато обставин, які існують поза контролем сторін договору і здатні зробити невиконання початкові умови виконання договору. Істотна зміна обставин може призвести до дисбалансу зобов'язань сторін за договором та в подальшому до розриву договору або до його зміни. Сторони не завжди можуть передбачити такі обставини і правові механізми їх урахування, тому права й інтереси сторін договору в разі істотних змін обставин мають регулюватись на законодавчому рівні.

В Україні одним із важливих нововведень законодавчої реформи стала поява самостійного інституту істотних обставин, що врегульовано положеннями ЦК України.

Укладення будь-якого договору відбувається, виходячи з інтересів його учасників. При цьому оцінювання інтересів сторін стосовно укладення договору здійснюється виходячи із сукупності існуючих обставин та передбачень їх розвитку в майбутньому. Проте при укладенні договору неможливо передбачити всі можливі варіанти розвитку подій, обставини

можуть змінитися настільки, що сторонам стане не вигідно продовжувати виконання умов договору.

З наведеного можна зробити певні висновки, зокрема у цивільному законодавстві України регламентуються та визначаються обставини, за яких сторони договору перевезення транспортними засобами, у тому числі договору перевезення пасажирів повітряним, водним, залізничним, автомобільним, та іншими транспортними засобами не несуть цивільну відповідальність за порушення умов такого договору при наявності так би мовити «форс-мажорних» обставин, обставин непереборної сили. Разом з тим, надається невичерпний перелік зазначених вище обставин, який поділяють на окремі групи, зокрема: «довготермінові обставини: заборона експорту (імпорту), війна, блокада, обмеження тощо; короткотермінові обставини: пожежі, повені, землетруси, інші стихійні лиха, закриття станцій, портів, аеропортів, відхилення на шляху, пов'язані з бойовими діями». Разом з тим, визначається, що «непереборною силою є подія, яку не можна було відвернути засобами, наявними в особи в конкретних умовах її діяльності, і те, що за одних умов можна легко подолати, за інших стає неможливим» [11; 3; 7].

У представленій статті досліджуються актуальні питання надання послуг з перевезення пасажирів за законодавством України в умовах воєнного стану.

У статті акцентується увага на окремих питаннях нормативно-правового регулювання цивільних відносин у сфері здійснення перевезень пасажирів транспортними засобами у сучасних умовах за законодавством України. Перевезення пасажирів є специфічною сферою цивільно-правового регулювання. Це зумовлено рядом чинників, які обумовлені специфікою саме діяльності транспорту, за допомогою якого здійснюється перевезення.

За рахунок здійснення ретроспективного аналізу законодавства стосовно договорів перевезення пасажирів транспортними засобами та аналізу правової природи таких договорів, особливо в сучасних умовах, з'ясовано вплив на виконання та реалізацію умов договорів перевезення пасажирів транспортними засобами, сучасних реалій – введення у дію воєнного стану по всій території України у зв'язку із повномасштабним вторгненням військ РФ.

В статті досліджуються умовами цивільно-правової відповідальності, якими є: протиправність поведінки правопорушника (поведінка, яка порушує норму права незалежно від того, знав чи не знав правопорушник про неправомірність такої поведінки); наявність негативних наслідків у особи, суб'єктивне право якої було порушено (школа); причинний зв'язок між поведінкою правопорушника та негативними наслідками; вина правопорушника.

Звертається увага на питання визначення та надання загальної характеристики відповідальності сторін договору перевезення пасажирів транспортними засобами в умовах воєнного стану та ведення бойових дій, у тому числі особливості звільнення перевізника від цивільно-правової відповідальності за вказаним договором перевезення пасажирів.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, зобов'язання, договірні зобов'язання, цивільно-правовий договір, послуги, перевезення, транспорт, пасажир, воєнний стан.

Safonchuk O. Topical issues of passenger transportation services amidst martial law under the legislation of Ukraine

The present article studies the topical issues of passenger

transportation services amidst martial law under the legislation of Ukraine.

It focuses on certain issues of the statutory regulation of civil relations in the field of passenger transportation by vehicles in the modern context under the legislation of Ukraine. Passenger transportation is a specific area of civil law regulation. This is driven by numerous factors that are caused by the specifics of transport activity which carries out transportation.

The retrospective analysis of the laws on agreements on passenger transportation by vehicles and analysis of their legal nature, particularly in the modern context, contributed to clarifying the effect on the fulfillment and implementation of the terms of agreements on the transportation of passengers by vehicles, and the current realities – the imposition of martial law throughout Ukraine due to the full-scale invasion of Russian troops.

The article examines conditions of civil law liability, which are the following: the unlawfulness of the offender's behavior (behavior which violates a rule of law regardless of whether the offender knew or did not know that such behavior was wrongful); the presence of adverse effects for the person whose subjective right was violated (damage); the causal link between the offender's behavior and adverse effects; and the offender's guilt.

The author pays attention to the establishment and provision of a general description of the liability of the parties to the agreement on passenger transportation by vehicles under martial law and hostilities, including the peculiarities of exemption of the carrier from civil law liability by the said agreement.

Key words: civil law, civil legislation, civil law relations, obligations, contractual obligations, civil law contract, services, transportation, vehicle, passenger, martial law.

Література

1. Булеца С.Б., Чепис О.І., Литвин С.Й. Цивільне право. Загальна частина: навчально-методичний посібник для студентів зі спеціальності 081 «Право». Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2023. 64 с.

2. Давидова В.І. Договори перевезення: реалії воєнного часу. Юридичний науковий електронний журнал. № 7/2022. С. 530 – 533.

3. Діденко Л.В. Цивільне право та процес : навчально-методичний посібник / Л. В. Діденко, Н. М. Денисяк. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. – 110 с.

4. Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень від 28.05.1999, набрання чинності в Україні 06.05.2009 році // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_594#Text

5. Правила повітряних перевезень пасажирів і багажу: Наказ Міністерства інфраструктури України від 30.11.2012 р. № 735. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z2219-12>

6. Про затвердження Правил повітряних перевезень вантажів: Наказ Державної служби України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації від 14 березня 2006 року № 186. Офіційний вісник України. 2006. № 25. Ст. 1840.

7. Сафончик О.І., Матійко М.В., Фасій Б.В. Цивільне право в сучасних умовах. Навчально-методичний посібник. / За редакцією доктора юридичних наук, професора О.І. Сафончик. Одеса: 2023. 56 с.

8. Сірко Р.Б. Відповідальність учасників цивільних правовідносин, що виникають з перевезення вантажів, пасажирів та багажу залізничним транспортом, за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2015. 20 с.

9. Філіппов А. Особливості договору повітряного перевезення у сучасному міжнародному праві. Підприємництво, господарство і право. 2015. № 4. С. 50–54.

10. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 7: Загальні положення про зобов'язання та договір / за ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Серія «Комен-

тарі та аналітика». Харків : ФО-П Лисяк Л. С., 2012. 736 с.

11. Цивільний кодекс України. Станом на 01 січня 2023 р.: наук.-практ. коментар / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. Харитонова Є. О., канд. юрид. наук, доц. Калітенко О. М. – Київ : Норма права, 2023. 1424 с.

12. Цивільне право України. У двох частинах. Частина 1. Навчальний посібник / за заг. ред. канд. юрид. наук, проф. В. А. Кройтора, канд. юрид. наук, доц. Кухарєва О. Є., канд. юрид. наук, доц. Ткалича М.О. Ч. 1. Запоріжжя 2016. 284 с.

13. Цивільне право України: підручник. 2-е вид., перероб. і доп. У 2 частинах. / За ред проф. Р.Б. Шишки (кер. авт.кол.), Ч. 1. Загальна. Київ : Видавництво Ліра-К, 2018. 736 с.